

KAZINCZY EMLÉKEZETE.¹

A legigazabb méltatás a kommentár.

Egyéniség.

GYEREKKORÁBAN makacs akaratosságáért gyakran meg kell fenyíteni és már gyerekkorában mindennél jobban érdeklik a könyvek. Uralkodó hajlandósága és irodalomszeretete együtt bontakoznak a lelkében. A diák szülei biztatására és a tanárai megbotránkozására irodalmi munkába fog, geografiát ír, fordít, érintkezést keres az irodalom nagyjaival és Báróczi munkáiban «sikoltozó örömmel» ismeri meg a szépséget. A szépség mindvégig legjobban kihozza sodrából, akár egy szonettet izlelget, akár a Belvedere festményeiben és szobraiban gyönyörködik. A leghálásabb publikum az első benyomás erejéig. Azonnal kész az elragadtatásra, de ha az első mámor elmúlt és enthuziaszta mondatait lepergette, tele van kifogásokkal. Vizsgálódó szemmel néz körül ilyenkor a nyugós kritikus. Szenvedélyes olvasó. Ismeri a legveszedelmesebb csábítást, amint az idegen gondolatok és idegen megvalósítások, mások eredményei ráfonódnak az agyra magukat kelletőn, elcsitítják az új vállalkozás kedvét, elfojtják az önbizalmat, a birtoklás élvezetét nyújtják az alkotás gyötrelme helyett. De őbenne van ellenállókészség, jobban mondva örök, nyugodni nem tudó aktivitás, amely a kiesett könyv után nyomban tollat ad a kezébe. A tollat nem hagyja, még ha rozsdával vagy vérrel kell is írnia. Életének az eseményei mind az irodalommal szövődnek egybe ; ő az első és leg-tökéletesebb literátorunk. «Május 30-d. épen Cátónak Caesárral harczoló beszédén dolgozám, midőn íróasztalom mellett ledőlt feleségem letevő kezéből a könyvet, Goldsmithnek Kosegarten által angolból fordított *Római történeteit*, s általméne a szomszéd szobába, s ott egy óránál kurtább idő alatt egy fiat szüle» — írja gróf Dessewffynek. («Vevém leveledet, mely Antoninnak születését sub optimis auspiciis jelenté : Te is, feleséged is Rómában voltatok, midőn a világra vergődött» — válaszolja Dessewffy.) Fogságát szintén irodalmárságának köszönheti ; legfőbb bűne, hogy olvasta a Martinovicsék forradalmi kátéját. Spielbergi börtönében a vaskos várfalaktól elválasztott fogolytársaival kopogás útján érintkezik. Egy ízben hajnaltól délig kopogtat, fölfedeztetésről, büntetésről, mindenről megfeledkezve, egy értekezést — a lélek halhatatlanságáról. Amikor 2387 nap után, ahogy fogsága idejét presziózködőn jelezni szokta, kiszabadul, első levelében Kis Jánoshoz alig pár szóval érinti szenvedéseit és nyomban az egyedül lényeges irodalmi témára tér.

Az egyéni vonások mellett lehetetlen itt észre nem vennünk a rokokó-lélek sajátságos beállítottságát, melyet csak a szellem kérdései érdekeltek s mely becsülni csak a formát tudta. Szigorkodó ítélettel cinizmusnak is nevezheték ezt az egyoldalúságot, de ha közelebről tekintjük, mennyi heroizmust érzünk meg könnyedsége alatt ! A szépen élés és a szépen meghalás tudományát egy kor emberei sem értették jobban. A lélek, mely a világban harmóniát

¹ Halálának századik évfordulójára. 1831—1931.

keresett, a legválságosabb helyzetben meg tudta őrizni contenance-át. A francia forradalom áldozatai a siralomházban is folytatták szalonéletüket és a guillotine előtt egy hatásos mondaton törték a fejüket. Az irodalmiság a legemberibb érzelmeket befolyásolta. Midőn II. József a halálos ágyán levélben elbúcsúzott Kaunitztól, a régi hí miniszter a búcsúsorok szépségét élvezte és válaszában bókolt a levélhez, — «un chef d'oeuvre, relativement au fond non moins qu'au moment auquel elle a été dictée». És a császár maga is végső erőfeszítéssel, már a halál árnyékában visszabókolt, mert az udvariasságot bűn lenne viszonzatlan hagyni: «croyez qu'il me coûte de devoir penser à ne plus jouir de vos lumières». Kazinczy csak egy önkénytelen, visszafojthatatlan «je suis perdu» kiáltásig veszti el önuralmát a halálos ítélet szorongatásában, de a lélek nyugalma gyorsan helyreáll és a végsőkig vitt megpróbáltatásnak, a fogsága szenvedéseinek az emléke szinte nyomtalanul pereg le szelleméről és érzelmeiről. Mennyire más Dosztojevski megviseltsége, kinek álmai, élete, munkái a rettenetes emlék lidércnyomását hordozzák. Két lélektípus különbsége, de két korszaké is. Kazinczyban irodalmi emlékké enyhül a megrázkódtatás, érdekes, de alig emlegetett epizóddá. S amidőn öreg korára újból a halál szomszédságába kerül, az 1831-es kolerajárvány zürzavarába, elvágva a világtól, a terjedő járvány és a lázongó parasztok közt is csak a szellem sorsa izgatja. «Ugyan, édes barátom, mikor fogják elhinni közöttünk némellyek, hogy jobb élni Weimár körül, mint Algír táján; hogy a lélek műveltsége hasznos, és nem káros!» — kiáltja Kis Jánoshoz és negyednapra meghal.

Akinek ennyire szívügye az irodalom, annak kedvencei lesznek az írók is. Csakugyan bárki küldi el bátortalan hódoló sorok kíséretében első zsengeit a mesternek, nyomban rajongó, lelkesedő, baráti levelet kap tőle válaszul. Első jelzőkben nem fukarkodik; lépten-nyomon egy új Schillert üdvözöl (Goethe nem, mert ez a név az övé), például Bölöni Farkas Sándorban. Vagy Helmecki; második Aristoteles! De a későbbi jelzők már jóval kimértebbek. Maga mondja, hogy minden bátorítása az íróé, de a művet már csak kritikailag tudja nézni. És a kritikáját nem titkolja. Elnézó kritikusként mondták, pedig a recenziói, de még inkább levelei tele vannak elítélő, megrovó, rosszaló ítéletekkel. Kisfaludy *Regéi*, Teleki *Esdeklései*, Verseghy *Rikóti Mátyása*, *Tiszta Magyarsága* rosszak, Bacsfányi nyakatekerten ír, Döbrenței stílusában is pöfeszkedik. De nemcsak az elvi ellenfelekben van hiba. Berzsenyi jól tenné, ha munkái egy részét elégetné. A Széchenyire írt óda «rossz, felette rossz». A *Delicta maiorum* sokkal csekélyebb, mint amit várt. Csokonai is sokat nyerne, ha verseiből jó néhányat kigyomlálnának. Árpádiász eposzterve pedig olyan, mintha a hajdu harangöntésre gondol. Még a jóbarát Dessewffy-ről is elárulja a másik jóbarát Kis Jánosnak, hogy nagyrabecsüli, de mint írókat nem mindig.

Ítéleteiben kétségtelenül elfogult; elvi álláspontja és érzelmei egyaránt befolyásolják. Szektárius hajlandóságú, a kiválasztottak kicsiny csapatát egybeforrva szereti látni, a kinnmaradtaknak és a kifelé tekintgetőknek nincsen igazuk. Nagyon érzékeny minden kísérlettel szemben, amely a szellemileg egyívásúak egységét meg akarná bontani. Ezért haragszik a fészkelődő Döbrenzteire, bizalmatlan Kölcey «tassoizmusával» szemben («makacs elborulású ember») — panaszkodik reá), ezért indul fel Toldy és Bajza maguk útján járásán. Mert a szellemi egység egyúttal az ő fölényét jelenti és minden eltérő vélemény az ő hatalmát tépázza. Hiú temperamentum, aki csak a vezérkedés enyhe szédületében érzi jól magát. Élvezi a vonzóerőt, melyet társaira gyakorol, a mindenfelől feléje sugárzó hódolatot, a természetes fejthajtást képességei

előtt, a tanítványok áhítatos ragaszkodását, még a szeszélyeinek is beteljesítését. Szervezete kívánja meg a kegyben sütkérezést s idegzete folytonos készenlétben ügyel minden zavaró momentumra. Semmi sem kerüli el a figyelmét, a legcsekélyebb ellenállás felébreszti ösztönös ügyességét; bámulatos hajlékonysággal indul a kisikló emberi lélek újrameghódítására. Levelei nagyszerű példái emberismeretének és tudatos meg öntudatlan alkalmazkodásának. Minden eszköz jó, hogy uralmát társai felett biztosíthassa. Ha kell, áradó dicséretekkel, a barátság extatikus kitöréseivel árasztja el őket, szinte megsemmisül előttük, hogy annál jobban érződjön fölénye. Az erős ellenféllel szemben óvatosabb, taktikázóbb, célját burkoló, a gyengével szemben fölényes. Berzsenyihez írott leveleiben uralkodik a hűvös, kijózanító, leckéztető hang. Az érzékeny, de nehezen megnyilatkozó, prózában csak dadogni tudó költő tehetetlenül vergődik a «bajszos magyarságát», hebehurgya ítéleteit leintő megjegyzések között, amelyek a tudás és kultúra fölébe tornyosodó magaslatáról hangzanak el. Kazinczynak írott válaszaiban szánalmasan ügyel a szavaira; egy-egy «tulzó» vélemény ha kiszaladt a száján, aggódva kérde következő levelében, nem haragszik-e érte. Iparkodik megjavulni, megérdemelni Kazinczy dicséretét. A megfelelni törekvés siettette Berzsenyi idegzetének romlását, melankóliája kialakulásában feltétlenül része volt mesterének; Kazinczy a maga jóérzésében nem vette észre a hódolat mögött meghúzódó fájdalmat. Jellemző példája kettejük viszonyának a Berzeviczy Gergely körüli levélváltásuk. Berzeviczy németesítő, racionális tervei ellen Berzsenyi a maga patrióta lelkének közvetlen felindulásával fakad ki, majd ijedten visszakozik s csakugyan megszégyenülve kell hallania Kazinczy mértéktartóbb, szenvedély nélküli, az övénel kétségtelenül helyesebb véleményét. Ám midőn Kis Jánosnak nyilatkozik az ügyről Kazinczy, vagy éppen Berzeviczynek felel egy hosszú levélben, már nem érzi szükségét a szordinónak, nekik megmutatja szenvedélyes arcát, melyet Berzsenyi elől gondosan elrejtett.

A hirtelen indulatok emberével szemben az ész fegyelmező erejét kellett képviselnie, hogy fölényben maradhasson, intellektuálisan egyenrangúnak tudott levelezővel, pl. gróf Dessewffy Józseffel, a spontán érzelem hangján szól, nem resteli, sőt önkéntelenül hangsúlyozza lelkének felbuzdulásait. Itt azonban más érzés lopakodik a két barát közé: a féltékenység. Dessewffy műveltsége szélesebb, biztosabban megalapozott, nagyúri neveltetésénél, társasági érzékénél fogva disztिंगváltabb. Mindent ismer, amit ő, az antik, a német literaturát, a magyar multat, de azonkívül otthon van az angol és különösen a francia irodalomban és bölcséletben, tőle alig járt területeken. Egy ízben lekicsinylő megjegyzésére a gróf hatalmas levélben, valóságos értekezésben veszi védelmébe a francia irodalmat, csaknem elkábítva erudiciójával a barátját, aki nem igen tud ellenérvekre találni. «Hosszas és ezért még becsesebb levelednek aesthetikai s philosophiai tárgyára most nem felelhetek. Alig hinné az ember, hogy te oly szélesen tudj holmit.» Érezhető keserúséggel teszi hozzá: «Én veled egyébben sem mérközhetem össze teljességgel, mint a német literatúrában.» Dessewffy ítéleteiben mindig van bizonyos kiegyensúlyozottság, úri tartózkodás, amely őt éppenúgy idegesíti, mint a saját hasonló hangja Berzsenyit. A gróf mindig ugyanazt akarja, amit ő, de valahogy mérsékeltebben és megmagyarázhatatlanul finomabban. Ujító, de a nyelvjavítás lázában égő állandóan csitítja, a «jól nevelt többség» szokására hivatkozik az írói önkénnyel szemben; a nyelv formálásához szerinte nem elég a tudós emberek munkája, sem a tudatlanok, sem a «szobaszennyesekek» (pedánsok) nem lehetnek irányadók,

hanem olyanok, akik sokat forgolódnak társaságban, asszonyok körül. Kazinczy kicsinylése ellenében kimondja Csokonairól, hogy «legnagyobb poétáink egyike.» «Fő bélyege, mint minden nagy elmének, a természetiség, mely, ha valóban az, sohasem durva, mert különben aljasság». Kazinczy nem adja be a derekát (izléskérdésben nem fogad el ellenvéleményt; ez legfőbb erőssége), de Csokonait nem képes olyan jól kisebbiteni, mint ahogy Goethe magasztalja a gróf előtt, aki csökönyösen a Faust költője fölé helyezi — Kotzebuet. Mindenkinek megvan a maga gyöngéje!

Kettejük levélváltása pszichológiai szempontból kétségtelenül a legérdekesebb. A barátság, a kölcsönös tisztelet és a gróf hódoló, Kazinczy udvarló hangja mellett végig ott érzik a levelekben az egymást szemmel tartás, az erők összemérésének rejtett célzata, olykor titkos ingerültség és elégedetlenség. Kazinczy a bosszúsabb és így az alulmaradóbb. Dessewffy a társaságbeli ember ösztönével megérzi a burkolt fullánkot és kitűnően pariroz. Kazinczy egyszer ártatlanul felveti a kérdést, mit tart majd az utókor kettejük nyelvéről. Azt mondják majd, Dessewffy született francia, de jól megtanulta a magyar nyelvet, ő «enragirozott nyelvrontó», de látszik, hogy az anyanyelvét változtatja. Dessewffy azonnal megfelel. Az utókor látni fogja, hogy inkább csak olvasmányokban van köztük különbség. Látszik, hogy ő kevesebbet fordított barátjánál. «Kazinczy szebb, fellengőbb s kellemetesebb író, de Dessewffy azért nincs tűz és hathatóság nélkül és bizonyosan populárisabb.» Midőn a gróf az *Erdélyi levelektől* a *Bártfai levelek* írására kap kedvet és a Kazinczy rövid, a nemtetszést alig palástoló kritikájában megérzi a konkurrens feletti kedvetlenséget, gyorsan kész a legsikeresebb érvvel; ő franciás könnyedségre törekedett és a könnyűség, az árnyalások iránt Kazinczynak nincsen érzéke. Érzékeny ponton találja a költőt, aki folyton panaszkodik, milyen nehéz neki a könnyűvé válás. Persze a nagyon okos gróf írónak már sokkal gyámoltalanabb, bár erős írói ambíciók fűtik. Különös passzivitással azonban mindig csak egy másik munkához támaszkodva tud megnyilatkozni. Az *Erdélyi levelek* váltják ki belőle a *Bártfai leveleket*, Kazinczy tübingiai pályairása a nyelvtudományi fejtegetéseit, a *Konversations-lexikoni* perbe bevonódik *Zajbájával*, a *Hitelre* megírja *Taglalatját*. Kazinczy tisztában van barátjának írói értékével és szívesen fogadja tőle a maga írói tehetségének őszinte csodálattal elismerését. A tehetség előtt a legjobb ellenérv is szétmállik. Ebben a megnyugtató tudatban marad barátságuk mindvégig zavartalan.

Nemcsak temperamentumokhoz alkalmazkodik, de érdeklődési körök-höz is. Mindenkinek megvan a kedvenc témája, amit levélben részletesen, a közbeszakítás veszélye nélkül ki lehet teregetni, amire jólesik újból meg újból visszatérni. A levelezés pótolja nálunk ebben a korban a francia szalon-, az angol klubéletet. Az írók személyesen alig érintkeznek, gondolataik kényelmesen váltott levelekben cserélődnek. A levélváltás, akárcsak a társasélet, feltétlenül befolyásolja a szellemiség alakulását. Hiányzik a közvetlen visszhang, a figyelő és várakozásteljes társaság pezsdítőereje, a közvetlen hangulathoz alkalmazkodás, a nehéz problémának az előszó fesztelensége és a tréfás fordulatok által súlytalanítása, a pointe-keresés, a hálás gúnyolódás. A társasélet veszedelme a felületesség, a levelezés a nehézkesség. A levél terjengősségre csábít, a tárgy kimerítésére. A gondolat elnehezül s bizonyos mértékig ellomposodik, az író önkéntelenül pedáns lesz. A Kazinczyval sűrűbben levelezők egyetlen monologot szakítanak meg s folytatnak ismét a leveleikben. «Témáik» vannak, amelyeket közölni, jóváhagyás végett a mester elé terjeszteni, megvitatni vagy

megoldani akarnak. Kazinczy szerencsésebb a társainál, akikben van valami a végre megszólaló és bőbeszédű vadócból. Levelei mindig alkalmiak, a kibugygyanás frissége érzik rajtuk, sohasem a folytatólagos gondolatközlés. Nem «témái», ötletei vannak, lélektani indítéka az írásra nem a mondanivaló, hanem a beszélgető kedv. Voltairei báj árad éppen ezért a levelei hangjából, bár a voltairei frivolitás nélkül. Maga vallja: «a frivolitás tónusa nekem nem kedves tónusom.» Még egy ponton rokon a levélíró Voltaire-rel: ő is mániákus. Amint Voltaire levelein az «Ecrasez l'infame» száz változata, úgy vonul végig nála örök leitmotivként a nyelvújítás kényszerképzeete. De jól ügyeljünk: a mánia nem pedantéria. A pedáns¹ fejteget, a mániákus csak emleget; az előbbi mindig, a legalkalmatlanabb helyzetekben is meggyőzni akar valakit, az utóbbi időnként, minden térítő szándék nélkül szükségét érzi, hogy leszögezze az álláspontját, az elsőnek a gondolatai lehetnek érdekesekek, de maga unalmas, a második kedves és rokonszenves, ha a legkárhözatosabb tételeket hirdeti is. Voltaire elvein felháborodhatunk, egyéniségében csak gyönyörködni lehet. Pedig ez az egyéniség, ha egyenként számba vesszük alkatrészeit, csupa kellemetlen tulajdonságból rakódik össze; az egész varázsában feloldódik a részek csúfsága, de nélkülük talán nem lett volna meg a varázs sem. Kazinczyval szemben hasonló az érzésünk.

Szenvedélyes levelezőnk éles emberismeretével jól látja, milyen szükséglet hajtja író társait, mikor leveleikkel felkeresik. Odaadó érdeklődéssel fogadja mindegyikük témáit, kész belemenni minden felkínált vitába. Gróf Dessewffy kedvéért politikárai elmélkedik, bár a politika valójában alig érdekli. Vallásos kérdések nagyon kevésbé izgatják, de buzgón felelget Guzmics, a lelkes pap, kifogyhatatlan hitérveire. Persze alkalma nyílik ilyenkor a szelleme sokoldalúságát bemutatni; de a főcél újból, megnyerni² az idegen lelkeket, egyéni hangjukkal velehangozva kicsikarni elismerést, rokonszenvet, hódolatot belőlük. Igazán elemében ezért a középszerűekkel, a Kis Jánosokkal, Guzmics Izidorokkal folytatott levelezésében van. Itt nem kell újra meg újra helyt állania tekintélyéért, nincs szükség erőfeszítésre, nincs ok féltékenységre, nem kell félni vonzóereje csökkenésétől; a szerető csodálattal feléje fordult szíveken pillanatra sem fut át ellenérzés.

A jó viszony leghamarább a költőkkel bomlik meg. Pedig senki sincs, aki olvadóbb gyönyörrel ízlelne egy-egy sikerült verset s hálásabb és lelkesedőbb lenne írójával szemben, mint ő. De az elragadtatás kitöréseit elmaradhatatlanul követik a bíráló megjegyzések, tanácsok, sőt javítások; szenvedélyesebben szedi szét a verset, mint ahogy olvassa. Minden szó mérlegre kerül, a finom hallás, biztos izlés mérlegére. A mondatért él a szó és nem önmagáért; ne legyen kirívó, dús érzéki tartalmával a képzeletet magának kisajátító, a vers harmóniájából a maga éles hangját kicsengető, túlcifra, pöffeszkedő. («Alantas» szavak Kazinczy szemében. A Himfy-dalokban ilyeneket kárhóztat: töpördött boszorkányok, ragyás s aszott bagoly, Belzebubnak kajlája, kerepel, pondró nyelv.) Legyen simulékony, lágy, már hangzásával hangulatidéző, ha kell, mesterkéltnél vagy szokatlanul új; nem szemléletes, de mágikus hatású. Fáradhatatlan az árnyalatok megkülönböztetésében. «Kéregkritikus»-nak nevezték, pedig valójában minden kritikusunk közül ő férközött legközelebb a vers magjához, a nyelvi formához. De a költő, aki félig öntudatlanul alkotta versét és értetlenül nézi, midőn elkészült, idegenkedve fogadja a sűrű igazítást, dadogva próbálja védeni az igazát, az annyira érzettet és az oly nehezen kifejezhető, végül — legjobb ellenérv az érvelés mestere ellen — megsértődik.

Mert a mesternek a gáncsolásai mellett még egy különös kívánsága is van ; a «tűzbe felét» követelménye egyre gyakrabban és nagyon komolyan hangzik el a szájából. «Nem vagyok érdemes Schillernek papucsát feloldani, de bizony ha Schiller voltam volna, nagy részét verseinek elégettem volna.» (Kis Jánoshoz.) Kegyetlen áldozat a tökéletességért, amelyre, azt hiszi, költőtársai ugyanoly könnyen rábírhatók, amint ő kész a saját munkáinak folytonos rostálására.

Az ideál szolgálatában ő maga nem ismer megalkuvást. Nehezen és lassan dolgozik ; némely versét évekig simitgatja. Sallustius fordítását harminc éven át készíti. Rengeteget ír, mégis keveset, mert a javítás makacs lázával minden dolgát újrakezdi. Végzett munkára, kárbavesztett időre nem ügyelve habozás és keserűség nélkül semmisíti meg a régit, ha tökéletlennek érzi, elindul friss kedvvel új ostromra. Sallustiuszt újra egészen lefordítottam. Végére jutván, s megtekintvén az új fordítást, láttam, hogy újra le kell fordítanom, s azt még e hónapban fogom.» (Kis Jánoshoz.) Ahlward Osszián-fordítása nyomán egyszerre rossznak látja saját régebbi fordítását és «feszített szorgalommal» újradolgozza az első részt ; «szó nem maradt szó mellett» benne. Minden munka között a versírás megy legnehezebben, verset, főleg rimeset írni «kövágás» neki. Mégis tragikus sóvárgással a vers az igazi szívügye. «Semmit sem óhajtanék annyira, mint öt-hat ív énekeket» vallja be Kis Jánosnak. Ritkák, nagyon ritkák a szerencsés percek és kínos a küzködés a formával. A megszületett költeményt többnyire szemérmesen rejtegeti és csak évek múlva hozakodik vele elő barátainak szégyenkező büszkeséggel. Ez nem Berzsenyi közömbös tartózkodása, akiben csak az unszolás kelti fel a nyilvánosság vágyát ; friss gyötrelmének árulóit vonja el verseiben a profán szemek elől. A nehéz munkából ugyan erény, az örökös elégedetlenségből elv lesz a fogalmak nyelvén, de az ösztönökben titkos keserűség munkál, az intellektuális féltékenységnél kínzóbb, akaratlan irigység a könnyű tollú költőkkel szemben ; elmosódott, elnyomott érzés, de az állásfoglalást végső gyökerében mégis befolyásoló. Hagyján, ha Édes Gergely ontja a köteteit, a csapnivaló poéta ; de akiket jó költőknek tud, Kisfaludy vagy Berzsenyi is termékenyebbek nála — az összehasonlítás itt már fájdalmas. «Mit ér minden dolgozásom, ha magam után egy kis kötet poezist sem hagyok ! Csak annyit hagyhatnék, mint amennyit a Berzsenyi versei mostan tesznek már. Pedig ő nekem fiam lehetne.» (Kis Jánoshoz.) Az óhajtott versek helyett a forszírozott fordításokban bont szárnyat a tehetsége ; csodálatos-e, ha hangja egy árnyalattal mindig szigorúbb az «originál darabok», mint a fordítások megítélésében?

Uralomvágó és gyenge lélek, egyszerre rajongó és bizalmatlan : bizony szüksége van a hódolat dédelgető melegére. Asszonytermészet — állítja róla Kisfaludy Sándor, aki költői önérzetében megbántva, a harag diktálta egyoldalúsággal, de egyben szokatlan éleslátással jellemzi kritikusat. Az indulat erősíti a pszichológiai érzéket, a nagy arcképrajzolók többnyire nagy gyűlölködők voltak. «Mert hát az egyedül uralkodni vágyódás a tudományos társaságban, a híren, a dicsőségen, a hangadáson olly esenkedve kapkodás, a Lite-rátori udvarlókát, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó gögösség, az a szerfelett való affectálás, és a sok más nyelvekből vett grimace, az a Literátori zsémbelődés, az a hiú hírfogás, az az írói pletykaság, mende-monda, mellyek természetét különösen kijelelik, s mind ezek mellett az a sok szép, jó, kellemes és tetszetős, a mi írásaiban olly magához vonszó — mind ezek nem valóságos asszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magához édesgetik, hol vissza taszítják.» (Levele Ruszek apáthoz, 1816 április 14.) «Dictatorkodni akar és

minden dicsőségét ebben látatik találni» — olvassa fejére a vádat. Az ítélet pontos, elfogadhatjuk, csak éppen a vád dicséretté változik szemünkben, a bűnből erény lesz. Kazinczy legfőbb érdeme, hogy diktátorkodni akart és az ő, meg a korabeli irodalom dicsősége, hogy tudott diktátor lenni. Természetének a hibái is termékenyek voltak: képessé tették őt a szerepére.

Vezérszerep.

A születő irodalmi élet szervezőt kívánt, s nem Kazinczy volt az egyetlen, aki hivatottnak érezte magát a feladatra. Mindenesetre igazi tekintélyt csak ő tudott elérni, őszinte csodálat és tehetetlen harag kísérte tekintélyt. természetes fölnyit, mely alól tanítvány és ellenfél hasztalan próbál szabadulni. A véletlen játéka, vetélytársai karaktere és a saját tulajdonságai egyaránt védtek pozícióját. Bessenyei, az első szervező, bihari jószágán egyre magányosabban töprenkedett; a filozófiai kérdésekkel viaskodót közömbösen hagyták az irodalmi hétköznapok, kiadatlanul halmozódó kézíratai a hatás útját is elrekesztették előtte. Tisztelettel tudomásul vették, hogy él, dolgozik és nem gondoltak vele többé. Báróczy, az első írói ideál, Bécsben maradt, a fordítás henye játékától az alchimia és az illuminátus tanok komoly titkai vonták el; a fiatalok, akik irányításért epedve siettek legvarázsosabb szavú írójukhoz, csak egy szórakozott öreg urat találtak, akit a «őrszikáján» kívül semmi sem érdekelt. A fáradt elődöknél veszélyesebb riválisok voltak a mohó kortársak, így Bacsányi. Ő és Kazinczy, két hatalomvágyó fiatal, először megpróbált együttműködni Baróti Szabó szelíd tutorsága alatt, hogy azután végleg elszakadjon egymástól. Mindkettő erőszakos, de Bacsányiban a plebejus nyers, kerülő utat nem ismerő akarata dolgozik, csökönyös irodalmi és politikai elveiben egyaránt; az egyetlen írónk, aki a felvilágosodás tanításait töretlenül végig gondolja egészen a forradalmi eredményekig, franciás izlése politikai programvállalás is. Elsőnek üdvözlí a franciaországi változásokat és minden véres változat ellenére megőrzi első illuzióját. Amíg a rousseauista Csokonai elszörnyedve biztatja az európai fejedelmeket a terrorba fordult szabadság letörésére, ő a leveleiben rendületlenül örvendezik a zsarnokság bukásán. Heveskedő, meggondolatlanul merész és vállalkozó kedvű. Ha nem sikerült Marti-
noviccsal, próbát tesz Napoleonnal. Gyanús lesz, a nélkül, hogy mártírrá válna; a linzi száműzetés kiszakítja az íróvilágból, a közszereplésből, a hatalomból. Vezérkedés helyett most már ellenzéki szerepe, a kívülről küldött óvások, meddő kirohanások (*A Magyar Tudósokhoz*, Pest, 1821 — erős támadás Kazinczy ellen), még ha idehaza szövetségesekre találnak is, nem enyhítik a kényszerű mellőzöttséget. Kazinczy óvatosabb a politikában. Egyszer megégette a kezét és azontúl nagyon vigyáz magára. Lelkesedik Napoleonért, de csak Dessewffy előtt. Különben is dinasztikus érzésű, jó alattvaló, mint a korabeli írók legtöbbje; életének legbűszkébben emlegetett emlékei II. Lipót barátságos szavai és Van Swieten ölelése.

Éppen fogságbakerülésekor bontja ki a vezéri zászlót egy fiatal pesti ügyvéd: Kármán József. Markovics grófné szerelmese tudja, hogy a nők az «ízlés uralkodónéi» s rajtuk keresztül akar olvasóközönséget teremteni. Jó taktikus, művelt fej, tehetséges író. A magyar irodalom baja szerinte az elbizakodottság. A kezdet lendületét már aranykornak hirdeti a lelkesedő kritika, az írókat és az eredményeket túlbecsüli. Valójában csak a költészet talál munkásokra, a szellemi élet többi területe elhanyagolt. Pedig «csinosodás» nincs,

nem lehet a tudományok művelése nélkül. Kevés az eredeti munka, sok közöttük a gyarló ízlésű; az ok a tétlenségre csábító, továbbképzést elfojtó, durva vidéki élet. A város irodalmi társulásaiban urbanizálódik a szellem, pallérozódik az ízlés. Kazinczy, a fordítások mestere és ajánlója, aki a poézist mindenek fölé helyezi, hisz a virágkorban, a városi életet szereti, de szükségtelennek tartja jelszóként kitűzni, talán legyőzőjére találna Kármánban, de ez a folyóirata indulását követő évben meghal. Kazinczy él és uralkodik. Lehet különben, hogy a túlkomoly és túlszéles kármáni program halálra volt ítélve, még ha gazdája életben marad is. Hiszen a mai napig sem valósult meg teljesen!

Van még egy és hosszabb életű versenytárs: Döbrentei. Karrierjét Kazinczy indítja el, beszerzi a gróf Gyulay családnak nevelőnek. A nevelőkörök ekkoriban általános az íróink között s talán még hasznosabb rájuk, mint fiatal tanítványaikra nézve. A többnyire szegényes környezetből származó író a nagyúri házaknál ismerkedik meg nemcsak a finomabb ízléssel, művelt társasággal, hanem a magasabb kultúrával is; gazdag könyvtárakban dűlködhet, francia felvilágosodásba, nyugati irodalmakba szerelmes gazdái irányítják érdeklődését, bátorítják erőpróbáit és (nem utolsó sorban) biztositják megélhetését. A külföldön divatozó pension-rendszernek magyar megfelelője ez a helyzet, mindkettőben az író jellegzetes tizennyolcadik századi, egyéni függése a mecénástól nyilvánul; függés, mely egy ponton megkötöttségével több tényleges szabadságot engedett az írói munkának, mint a mai «emancipált» író ujságoktól, kiadóktól, publikumtól megtépzott függetlensége. Döbrentei azonban új jelenség volt osztályostársai között. Ő az első sznob az irodalmunkban, aki életfeladatának tekintette, hogy minél több előkelő bizalmasra tegyen szert. Elsőnek ismerte fel, hogy az arisztokrata jóindulat nemcsak hálás ódatéma, hanem hasznosítható befolyás is. Értette a módját a megszerzésnek és a felhasználásnak. Az erdélyi mágnások egyszerre szükségét érzik, hogy folyóiratot indítsanak Döbrentei szerkesztésében, pályadíjakat tüzzenek ki Döbrenteivel a bíráló bizottság élén. Széchenyi a lótenyésztéssel foglalkozva olyan önzetlen segítőt talál benne, hogy az akadémiai titkárság a legkevesebb, amivel a háláját leróhatja. Dessewffy, mikor kedves barátját veszedelemben látja, engedelmesen odatartja a fejét, hogy az ütések reá zuhognak. Természetes, hogy ilyen sikerekkel népszerűtlenné lesz az íróvilágban (csak a mindenkitől elvadult Berzsenyi tart ki mellette mindvégig) s fokozódó ellenszenv kíséri működését egészen a Konversations-Lexikon peri kirobbanásig. Pedig jószándékú ember, szívében viseli az irodalmi kultúra ügyét, művelt, a feladatokkal tisztában levő. Agilis, de talán túlságosan az, mindenáron szervezkedő. Vezéri tekintélyre sehogy se tud szert tenni; lefelé különben még egy kellemetlen tulajdonsága van, amelyen felfelé talán uralkodni tud: pedáns és preceptor hajlandóságú. «A tanítani oly rettenetesen szeretőt» utasítja rendre Kazinczy utolsó, hozzaintézett levelében (1830. november 30.), mely szókimondásával és élességével szokatlanul elüt a Kazinczy-levelek hangjától és évek felgyülemlett ingerültségét önti szavakba. «Én is szerettem elől állani, de sohasem tolongottam.» «Arra, hogy pirulás nélkül üljünk elől, ha nem érdekeljük, nagy mértéke kell a szemtelenségnek.» Senkivel sem lehetett olyan jól és büntetlenül gorombáskodni, mint a nagyurak barátjával, Döbrenteivel.

Kazinczy minden próbálkozásnál szerencsésebben értette a vezérszerep egyensúlyozó művészetét. Ráday támogatta, Dessewffy jó barátja, de Festetich hideg, Széchenyi Ferenc tartózkodó vele szemben; kegyencnek senki sem tartotta. Nagy tudású, de ügyel, hogy a tudása ne váljon nyomasztóvá. Politi-

zált, amennyire a fiatal temperamentumnak szüksége volt, de érett fejjel túrtóztatni tudja magát. Erőszakos, amikor elveiről van szó, simulékony, amidőn az emberekkel szemben érvényesíteni akarja őket. Fáradhatatlan, de nem lázas; nyugodt, egyenletes kultúra irányítja minden tettét. Erejét egyetlen feladatra képes koncentrálni: a nyelvművelésre, amely egyúttal tetszetős, örök friss, az elméket mindig megbolygató program. A rábeszélést és a polémiaiát egyaránt érti, a kellő helyen és időben szólaltatja meg. Formában változatos, lényegben egy; az újat kívánó érdeklődést éppen úgy kielégíti, mint ahogy a következetességnek kijáró csodálatot learatja. Hiába ellenkezik Keszthely és Debrecen, egy szerencsés pillanatra övé az egész ország.

De az ő uralmának is eljött az alkonya. Amikor Döbrenteit utoljára a földre tiporta, haragjában már a saját megaláztatása feletti keserűség is tombolt. Két fiatal, szinte gyerekember tör elő a huszas években, hallatlan céltudatossággal, hideg megfontolással, (Bajza magáról: «Áldom az isteneket, hogy oly szívet adtak, mely hevült pillanatokban is hagyja magát fej által vezetetni.»), könyörtelen ítélkezéssel és — ami a legkevésbé kivédhető — biztos iróniával. Az entuziaszta és csak nyílt felháborodást, közvetlen harcot ismerő Kazinczy először kerül szembe olyan emberekkel, akiknek kimondott szavai mögött hátsó gondolatokat, burkolt célzásokat, gúnyt kell rettegnie. «Barátom! Valakit nemesen megtámadni, nemesen vádolni, nemesen megcáfolni, korántsem oly bántó, mint midőn valakit hidegen sujtunk meg, midőn nevetségessé tesszük; pedig a paradox titulus oly emberre illik, kit a nálánál eszesebbek kéntelenek szánva megmosolygani» — írja Toldynak, aki őt a paradox jelzővel illette. «Én az úr fájdmát nem ingerleném hideg játékkal» — panaszkodik Bajzának. A velük való levelezés a legkínosabb olvasmányok egyike. Megismétlődött — súlyosabban — a régi versengés, tökéletes vere-ségével. Mint egykor ő Berzsenyit, úgy bírálja, kezeli felülről őt most Toldy és Bajza. Dessewffy erudíciója és a barátságot folyton szem előtt tartó ellenvetései nyersebben, bántóbban kapnak erőre a két kritikus támadó tudásában, kritizáló megjegyzéseiben. S Kazinczy szervenvedve, gyöngé ellenállás után meghunyászkodón, állandóan deferál. «Igérem, hogy szoros vizsgálat alá fogom vetni magamat, s makacsságomat örömmel áldozom fel a jobb tanácsnak.» (Toldyhoz.) «Nekem minden óhajtásod parancs, s oly parancs, a mit örömmel teljesítek.» (U. ahhoz.) «Annunciálom-e a Minervában ezt a darabot, nem tudom; félek, hogy ismét nem leszel megalégedve szavammal.» (U. ahhoz.) «Én lesni fogom az úrnak minden változtatásait . . . Ha az ilyet Döbrentei hallaná tőlem, meg nem tudná fogni, hogy én egy gyermektől örömet tanulok, egy oly Stattlicher Herr-től pedig, mint stb. a leckézésnek recalcitrálok.» (Bajzához.) Döb-renteinek persze óvakodna elárulni a helyzetét, legfeljebb, ha Kis Jánosnak panaszkodik, természetesen harciasan, ügyelve a decorumra és látszaterőt mutogatva. Valójában odavan a régi biztonság és fölény. Elsősorban a tudásuk bénítja meg, amely más, mint az övé és mindazoké, kik kortársai voltak. Rendszeres tudás ez, tudatosan kidolgozott, nem az ismerés mámorában ideoda csapongó; nem erudíció, hanem tudomány. Tudni, eddig élvezetet jelentett, most merev kötelességet. Széles látókörűek; mellettük százágú figyelme ellenére tájékozatlannak érzi magát. Toldy Németországot, Franciaországot, Angliát járja, ő sohasem jutott Bécsen túl. Vágyai röpködtek csak Weimar felé, Toldy magátólértetődően áll a költőfejedelem elé. Kazinczy boldog borzongással képzei magát ifjú barátja helyébe s öreges-gyerekesen kéri, pattogtasson magyar hexametereket a költő előtt, hadd ismerje meg nyelvünk zenéjét.

Toldy bizonyára mosolyog az öreg naivságán, más megbeszélője van neki Goethevel, Tieckkel, Schlegellel. Nyugtatón ír vissza, nem volt alkalma, nem akart tolakodó lenni, nem kívánták. «De hallották sokan mindenfelé.» Tieck, Schlegel — új neveket emlegetnek a fiatalok, amiket lelkiismeretesen ő is megtanul, de érezni, Goethe után, nem sokat tud beléjük. De a fiatalok lelkesezésével sincs rendben a dolog ; irtózik egyéniségüktől, «gonosz nyugalmuktól». A társadalmi hierarchiát tisztelő érzése lázadozik, amidőn ők különös előszeretettel a grófot, az érseket választják támadásaik célpontjául. A nemzedékváltás tragikus rendjén, az öregség természetes lemaradásán, friss erők érvényesülésén túl az ancien régime írótipusa omlik itt össze az új század küszöbénél. A dilettáns Dessewffy, az amatőr Kazinczy helyébe mesteremberek lépnek, kiknek a hivatás foglalkozás, a kritika életpálya. Az egyéni diktatúra ideje lejárt, felváltja a testület, a klikk. Kazinczynak tanítványai voltak, Bajza, Kisfaludy, Toldy kört alkotnak, egyenrangúan, együttműködően, egy célra törően. «Ezek a fiatal emberek elhitték magokat erejekben s tanultságokban, s egy clubba állottak, s össze akarának tiporni mindent a mi az ő értelmekre nem tér... Czimboráskodás, undok, fertelmes czimboráskodás az ő dolgok. S annak elakasztására én ugyan kész leszek mindent tenni.» (Kis Jánoshoz.) A halál elejét vette, hogy kilátástalan harcot kezdjen a mindegyiknél hatalmasabb ellenféllel : a változott korszellemmel.

Az irodalmi diktátorság mindenütt sajátos korviszonyokhoz kötött volt. Expanzív, zaklatott időszakok után szinte észrevétlenül megváltoznak az igények ; új irodalmiság-ideál szorítja ki a régit. Az egyéniség korlátlanágát, a képzelet szertelenségeit, a teremtőerő túlzásait, a nedvbő, áradó nyelvet, a féktelen stílust, az erőszakolt effektusokat, a szélsőségekig hajszolt műfajokat, amelyek addig mindenki előtt természetesnek látszottak, egyszerre nyersnek, művészietlennek kezdik érezni, feltámad a vágy a fegyelmezettség, kiegyensúlyozottság, választékoság után ; a valóságosság vágya helyébe a tökéletesség igyekezete, a tehetségkultusz helyébe az izlés szolgálata lép. A lélek normát, az ész tekintélyt kíván maga fölé, ekkor következik el az irodalmi diktátor ideje. Angliában az Erzsébet korszak temperamentuma, vaskos realizmusa Drydenben, a francia XVI. század élettobzódása, nyelvi kamaszkora és a XVII. század elejének précieux zürzavara Boileauban, a harmincéves háború német irodalmának aránytalanságai, a borzalom és a halál témáitól megszállottsága, a barokk érzékiség formában és mondanivalóban Gottschedben találtak ítélőbírájukra. Mindhármuk alaptörekvése a nyelvi vegetációt nyelvi kertesztetté változtatni. A romantikus esztétika elfogultan és értetlenül tekintett az izlés tanítóira, eltévelyedéstről beszélt, ahol valójában visszatérés volt az irodalom örök elveihez, színvakságnak tüntette fel a tudatos áldozatot, a szabályok szolgái követésének az önkéntes tehervállalást. Pszichológiai érzéke csődöt mondott a tőle annyira idegen korszellem előtt ; elvek keresztülerőszakolását emlegette, elfelejtve, nem lehet egy korra sem mást kényszeríteni, mint amit már ösztönösen kíván. Aristoteles szünni nem akaró hatásában keresett magyarázatot, nem gondolva arra, hogy nem Aristoteles váltotta ki a tekintély érzését, hanem a tekintélyvágy kerestette fel a klasszicizmus teoretikusaival Aristoteles tételeit. (Az ember nem mindig tanítványa szellemi elődjének ; néha csak magamegnyugtatás, magaigazolás, a mult természetes autoritásának hasznosítása számára a tanításuk.) A legsúlyosabb hibát pedig akkor követte el, midőn a szabadságnak csak egyetlen lehetséges formáját ismerve el, értékelésében szembeállította a szabad terjeszkedést a béklyókba vertséggel. Pedig,

ha voltak is korszakok, melyek csakugyan a korlátatlanságban látták a szabadságot, évszázadok számára a megkötöttségből fakadó szabadság jelentette az ideált. A középkori filozófia nem egyeztetni próbált az isteni mindenhatóság és az egyéni akarat szabadsága között, hanem éppen a végtelen hatalomtól függésben jelölte meg a szabadság lényegét. Descartes, ebben és sok másban, a szkolasztika hú tanítványa, a racionalista bölcsélet alaptételévé emelte ezt a tanítást.¹ A vallásos felfogás később elvilágiasodott; az isteni gondviselés trónját az ész, majd az állam foglalta el, a lényeg ugyanaz maradt. A sztoicizmus újjáéledő hatása az egyéni és politikai erkölcsben, a racionalizmus befolyása a tudományban és az esztétikában szinte bálványá emelik a törvény fogalmát, a korlátozottságot érezve mindig a szabadság forrásának. A XVII. és XVIII. század a függetlenséget csak normáknak alávetetten tudja elképzelni; a lelki anarchia éppenúgy megsemmisíti az egyént, mint a törvények nélküli állami berendezkedés. «Und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben» — így tudja még Goethe is. S hogy az elmélet mellett a politikai gyakorlatban is érvényesült a rejtett összefüggés megkötöttség és szabadság között, mutatja pl. az erős központosító törekvésnek és a vidéki autonómiáknak, testületi szabadságoknak újabbán egyre jobban csodált egyensúlya a francia ancien régime-ben. A XVIII. század végén azonban a szabadságnak régi értelmezése már elhomályosult. Locke nyomán Rousseau csak a külső erőktől nem befolyásolt, gátatlan, korlátlan szabadságot ismerte el igaznak, a romantika új Aristotelesekre esküdött (mert tekintélyre szüksége volt a tekintélytagadásnak is) s az újfajta szabadság egy évszázad fejlődésén keresztül örökkönvoltnak tűnve fel szállott reánk, kiábrándult utódokra.

A megkötöttség, midőn esztétikai kategóriává vált, külön értéket nyert. A költészet súlyát a leküzdött nehézségekkel mérték (*difficulté vaincue*), a szabályok, megszorítások, nehéz formák, a megmunkált stílus, a kötelező izlés megannyi vállalt akadály volt, amelyekhez az író tehetsége és tudása szerint alkalmazkodva törekedett a tökéletes felé. «Denn nur also beschränkt war je das Vollkommene möglich» — idézhetjük ismét Goethet. Az ellenálló márványt nehezebb kifaragni, mint a hajlékony viaszt; a művész mégis a márványtömb után nyúl, az anyaggal vívott küzdelemben éli át igazán a teremtés szabadságát. Irodalom és elmélete e korokban erősen formai problémák felé fordul. A megvalósított forma áldozat és diadal szimboluma, megmagyarázhatatlan többlet minden tervhez, előre elgondoláshoz, az egyéni akaratok fölé magasodó zárt valóság.

Az ész századjai babonásan tisztelték a törvényt és vele a törvényhozót. A législateur Isten embere vagy a rációé. A jó törvényektől és csak tőlük függ a nép boldogsága, — így tudták — a jó törvényhozót és csak őt illeti hát meg a hatalom. A királyi hatalom legyen abszolút, ne kösse más, csak a saját törvényei. Az abszolutizmust inkább a hódolni szerető nép, mint az uralomvágyó fejedelmek szöktették virágjába. «Mert minden ember alattvalónak születik» (Bossuet) és tehetetlenül alattvaló marad, amíg történeti erők ki nem forgatják valójából. A forradalom még a legserényebb forradalmár számára is úgy jelent-

¹ V. ö. a *Méditations métaphysiques* következő helyét: «Car, afin que je sois libre, il n'est pas nécessaire que je sois indifférent à choisir l'un ou l'autre des deux contraires; mais plutôt, d'autant plus que je penche vers l'un, soit que je connoisse évidemment que le bien et le vrai s'y rencontrent, soit que Dieu dispose ainsi l'intérieur de ma pensée, d'autant plus librement j'en fais choix et je l'embrasse.» Méd. 4e, éd. Garnier, p. 130.

kezik, mint a természet elemi erőinek a kitörése, földrengés vagy trópusi vihar. Az abszolút uralkodó megfelelője volt az irodalmi diktátor. Législateur, akinek ítéleteihez igazodni kell. Mélységes rokonság közöttük, hogy mindkettőjüknél az uralkodói hivatás a lényeges, nem az egyéni természet, az emberi gyengék. A szerepbetöltésnek kell kifogástalannak lennie, nem a szereplőnek. Következésség (a szeszélynél kezdődik a gyöngye fejedelem vagy a zsarnok) és a dolgok menetéhez mégis ösztönösen alkalmazkodó érzék, az emberekkel bánni tudás és a személyes kiválóságtól függetlenül ható természetes presztizs, néhány alapvető principiumhoz ragaszkodás a realitás teljes méltánylásával, nélkülözhetetlen macchiavellizmus a formaságok gondos megőrzésével — a nagy abszolút uralkodók, XIV. Lajos, Nagy Frigyes, Mária Terézia erényei. A nagy kritikusokban szintén meg voltak az uralomratermettség tulajdonságai; elvi állandóságuk, fölényt adó tudásuk mellett azonban igazi tekintélyt az izlésük biztosított számukra. Az uralkodót politikai ösztöne, a kritikust izlése teszi.

Kazinczy értette az uralkodás művészetét, kora az elfogadását. A nyugati fejlődés analógiája helyi színeződéssel nálunk is meg volt. A fegyvelmezés vágya feltámadhatott a két akkor élő irodalmi hagyománnyal, a hitviták brutális és Gyöngyösi gáttalanul ömlő nyelvvel szemben. Latin és latinizáló költészetünk a XVIII. század végén doctus jellegével, formai kénszerével már ezt a vágyat szolgálja. Monoszlaival és Gyöngyösivel leckéztetik az orthodoxok a «nyelvrontót», aki különösen az utóbbira haragszik. «Ő rontotta el a Magyarok izlését. Azolta minden csak könnyen ír, s nem igyekszik jót és szépet írni», írja Szentgyörgyi Józsefnek. Számára az irodalmi stílus Báróczyval kezdődik, ahogy Boileau szemében Malherbel. A törvénytisztelet jellemző vonása a mi felvilágosodásunknak is és vele a megkötöttségből származó szabadság eszméje. «A makkos ember és mi, nagy különbség. A makkal elmúlt a szilaj szabadság, Az ember önként hordja most nyügét. (Berzsenyi : *A vandál bölcsesség.*) Az abszolutizmus pedig olyan állapot volt, amelyet a legtöbb írónk magától értetődőnek és üdvösnek tartott. Bessenyei a Tarimenesét, Csokonai, Berzsenyi és mások ódákat írtak a bölcs királyi hatalom dicsőítésére. Csak Kazinczynek egy kevésbé ismert versrészletét idézem, amelyre Mária Teréziának kézírása ihlette. Az elvi hódolás az abszolutizmus előtt jellegzetesen kapcsolódik egybe benne a magyar viszonyok keserű megítélésével.

«Ah, a szabadság nem nekünk való !
S nem a szabadságnak mi ! Róma, s Hellasz
Kinőtt a más igazgatása alól
S nagy lelke bírta fékezni önn magát.
Mi kiskorúk vagyunk, s bennünket az
Atyai fenyíték kapcsol egyyüvé,
És a mit ott a köznek szent szerelme
Hatalmasan tanított a nagyoknak :
A jót szeretni, s gyűlölni a gonoszt,
A törpe népnél nem tanítja szív,
De bér, de büntetés, s parancsolat.
És mégis így félvén a jó atyát,
Mint ők magokban, boldogok vagyunk.»

(Kis Jánoshoz írt levelében, 1810. július 27.)

Meg volt győződve, az irodalmi kiskorúak sem lehetnek el atyai fenyíték nélkül. Az ifjú literátorból már az irányító, boldogító «jó atya» ütközött ki és a szent öreg változatlan lelkesedéssel és készséggel őrizte régi, kedvenc szerepét.

(Vége következik.)

Halász Gábor.